

SKÅNES FÖRSVENSKNING — ETT SVENSKT-DANSKT TVISTEÄMNE

Av fil. doktor ALF ÅBERG

DEN 26 februari 1658 slöts freden i Roskilde. Freden innebar bl. a. att Skåne, Halland, Blekinge och Bohuslän lösgjordes från det dansk-norska riket och överlämnades till Sverige. Vad var det då som skedde? Mot varandra stå två diametralt skilda åsikter. Från svensk och särskilt då krigshistorisk sida brukar man tala om att Sverige då fick sina naturliga gränser, att Sverige då kunde uppge stormaktspolitiken och ägna sig åt en begränsat nationell tillvaro. Danska historiker brukar ha en helt annan uppfattning. Det var ett gammalt danskt kulturland, som genom freden slets ur den danska nationalgemenskapen, påstå de. Freden i Roskilde var en nationell, politisk och kulturell katastrof, mot vilken förlusten av Norge år 1814 ter sig mindre viktig.

Låt oss då först granska den svenska åsikten! Karl X Gustav var visserligen inte okänslig för synpunkter sådana som nationens egenart och begränsning — det har professor Georg Landberg övertygande visat i sin del av Den svenska utrikespolitikens historia. Erövringen av Skånelandskapen såg dock aldrig konungen som något principiellt huvudmål. Det fanns också andra alternativ: vissa tider hade han planer på hela Danmarks erövring. Kort efter Roskildefreden skrev han ett brev till hovkanslern Mattias Biörnkrou, i vilket han hävdade, att vissa skäl talade emot en omedelbar erövring av Danmark. En sådan erövring skulle nämligen leda till att Danmark på grund av sitt centralare läge blev styrelsens säte och att Sverige, ehuru erövrare och segrare, skulle bli allenast ett »appendix» till Danmark. Det var bättre att beröva grannen några av hans provinser. Varaktigt försvagad skulle grannen då snart nog söka Sveriges protektion om icke alldeles med tiden kombinera sig med Sverige. Det är mycket svårt att ur ett sådant resonemang utläsa något program om nationell begränsning! Det var i stället fulländningen av Östersjöväldet som lekte i konungens tankar under

dessa avgörande ögonblick i Nordens historia: genom att behärska Östersjöns inlopp skulle Sverige bli härskare över det baltiska havet.

Bör man för övrigt inte undvika ett sådant begrepp som »naturliga gränser», när det som här endast är de geografiska gränserna som komma i fråga? Talet om de naturliga gränserna mötte vi under Tredje rikets framfart i Europa, och det var med samma argumentering som de baltiska staterna — för att använda den svenska utrikesministerns ordval — blevo anslutna till Sovjetunionen. Öresund var år 1658 språkligt och kulturellt sett inte någon naturlig gräns mellan Sverige och Danmark. Jag tycker därför att det är klokt att undvika ett geopolitiskt uttryckssätt, som inte är vetenskapligt försvarbart — åtminstone inte på 1600-talet, då vattnen knöto samman och de väglösa skogarna skilde.

Nu till den danska uppfattningen. De skånska provinserna bildade ett av den danska kulturens huvudländer på samma sätt som Själland och Jylland, har man sagt. En dansk författare Palle Lauring reste för några år sedan omkring i Skåne och skrev en bok om sin resa, men han kallade i den Skåne för Östdanmark. Samma begrepp möta vi titt och tätt i den dansk-skånska tidskriften Skaaneland. Finns det någon täckning för en sådan åsikt? Etnologerna ha visat, att man under äldre tider inte kan tala om några större kulturenheter; inom varje politiskt rike fanns det en rad skilda kulturprovinser. Blekinge och Halland utgjorde sådana kulturprovinser; som gränsland voro de utsatta för starka kulturimpulser från både Danmark och Sverige. Vad Blekinge beträffar, har professor Jerker Rosén framhållit, att detta område en gång bildat en kultur-enhet med gränslandet Varend i Småland. Samma dubbla kultur kunde också Halland uppvisa; som klart framgick av det verk om Hallands historia, som publicerades för några år sedan, var gränsen här kulturellt sett uppluckrad långt innan det politiska avgörandet föll.

Något annorlunda var förhållandet i Skåne. Här fanns utan tvivel en mycket markant dansk rikskultur. Det är sant att Skåne tillhörde det danska kultursamfundet, men det var bara den härskande skånska adeln som bar upp denna kultur. De andra stånden — och framför allt då bönderna, befolkningens huvudmassa — saknade politiska rättigheter och hade inte heller någon direkt kontakt med den danska huvudstaden. De skånska prästerna fingo visserligen sin teologiska utbildning vid Köpenhamns universitet, men sedan de återvänt hem, förlorade de snart förbindelsen med universitetet;

de blevo i stället sina församlingsbors myndiga ombud inför statsmakten och uppfattade sig i första hand som skåningar. Hur kyligt objektivt de betraktade den svensk-danska konflikten visar inte minst den dagbok över det skånska kriget, som kyrkoherden i Stenestad Sthen Jacobsen författade och som professor Martin Weibull publicerade två århundraden senare. I denna dagbok finns det inte något känslöengagemang för Danmarks nationella sak: hans enda intresse är provinsen och dess arma invånare.

Efterhand som den gamla skånska adeln förlorade sin maktställning efter övergången, minskade också i motsvarande grad det danska kulturinflytandet. Det skedde inte något kulturellt jordskred härnere efter Roskildefreden, som man så ofta får höra. Palle Lauring — den olycksalige danske kulturaposteln — påstår att svenskarna sprutade över de små skånska lantkyrkorna med vit kalk, tydligtvis för att bönderna skulle glömma bort det kulturella sambandet med Danmark. Sannerligen om svenskarna behövde tillgripa så drastiska åtgärder! Det skånska bondesamhället levde vidare i det närmaste kulturellt oberört av den nationella förändringen.

Särskilt gällde detta gränsbygden mot norr — det nordskånska höglandet med sina milsvida skogar. Här rådde ännu mycket primitiva kulturformer — det ligger frestande nära att jämföra denna göingebygd med Nils Dackes Varend och i själva verket rådde det under 1600-talet mycket vänskapliga förbindelser över den politiska gränsen. Boskapsskötseln var på båda håll den viktigaste näringsgrenen. Kreaturen funno bete på de stora röjningarna ute i skogen. Skogsbygdens hushållning hade anor från medeltiden. Hemmanen voro ofta stora och överbefolkade, byggda i borgstil till skydd mot vilda djur och omilda människor. I krigstider eller missväxtår kunde nöden bli fruktansvärd på dessa gårdar och då måste ungdomen ge sig ut på vandringsstråt eller söka skogen. Man processade gärna med grannarna om jord och boskap men höll samman mot statsmaktens representanter — antingen det nu rörde sig om svenskar eller danskar.

Denna göingebefolkning hade inte någon större kontakt med den danska rikskulturen. De talade sitt eget språk — en skånsk dialekt, ett mellanting mellan danska och skånska. De voro i stor utsträckning analfabeter. Deras kultur var inte boklig utan fördes vidare till nya generationer som muntliga utsagor och som händernas vittnesbörd i hantverk och hemslöjd. Den enda kontakt de hade med den danska rikskulturen var i gudstjänsten, men prästen talade deras eget språk — något annat förstodo de inte.

Den första frågan gällde vad Roskildefreden innebar kulturellt sett. För böndernas del innebar den en övergång till en ny statsmakt men knappast något annat. Den andra frågan ger då sig själv. Vad betydde freden ur ekonomisk synpunkt?

Man brukar från dansk och även från skånsk sida kraftigt understryka den fruktansvärda förödelse som gick fram över Skåne i samband med snapphanekriget. De som läst tredje delen av professor Fabricius' arbete om Skaanes Övergang, erinrar sig den uppskakande skildring han där ger av tillståndet i Skåne vid krigets slut. Det är en berättelse om föröddas socknar, en utfattig, flyktande befolkning, ödegårdar i mängd och utrotade familjer. Det har också sagts att verkningarna efter snapphanekriget i Skåne sträckte sig förfärande långt fram i tiden.

Men i själva verket gick återuppbyggnadsarbetet häpnadsväckande fort i Skåne, sedan freden väl slutits. Ödegårdarna uppbyggdes snabbt, och att döma av de bevarade kyrkoböckernas uppgifter voro födelsetalen förvånande höga redan vid början av 1700-talet. De tjugo åren mellan skånska kriget och Karl XII:s krig måste ha varit en rekonvalescenstid, då den skånska landsbygden botades för de säkerligen mycket svåra skadorna under kriget.

Vann eller förlorade Skåne ekonomiskt sett på övergången till Sverige? Enligt den agitation som pågår från visst håll betydde freden en oerhörd nedgång för Skåne. Delvis är detta riktigt. Av preceptor Oskar Bjurlings avhandling om Skånes handelssjöfart framgår, att de skånska städerna till en början förlorade på freden. De västskånska kuststäderna — bland dem min hemstad Hälsingborg — fingo sina handelsvägar avskurna över vattnen genom den rigorösa svenska tullpolitiken och förvandlades till husanhopningar för några köpmän, färjkarlar och fiskare. Men den skånska landsbygden repade sig snabbt, sedan Skåne flyttat över från ett agrart överskottsområde till ett agrart underskottsområde. Provinsen Skåne blev en av rikets kornbodar. Spannmålshandeln och oxhandeln gav godsägarna ett välstånd, som gjorde de skånska herrgårdarna mycket eftertraktade i Uppsverige.

Den tredje frågan blir då: hur ställde sig skåningarna själva till erövringen och den följande försvenskningen av deras provins? Det är väl på denna punkt som den verkliga striden ännu står het mellan svenskar och danskar. Närmast gäller det då striden om snapphanarna.

Professor Fabricius har accepterat min uppfattning att den skånska snapphanefejden i själva verket bestod av två skilda moment.

Den började som en bonderevolt, en primitiv bonderepubliks resning mot den svenska överhetens övergrepp — av samma typ som Nils Dackes uppror i Varend. Av alla de missgrepp som svenska ämbetsmän begingo mot skogsborna under åren före 1676—1679 års skånska krig, kändes inget så djupt som inkvarteringen av uppsvenska och tyska ryttare på bondgårdarna. Avsikten med denna inkvartering var att pacificera befolkningen — motsatsen blev naturligtvis följden.

Vreden mot ryttarna och de uppsvenska ämbetsmännen kunde naturligtvis väcka till liv drömmen om den gamla goda danska tiden, då skogsborna fingo leva i fred med sin självstyrelse och sina egna lagar. Det är dock mera sällan som man möter spår av sådana stämningar i Göingebygden före snapphanekrigets utbrott. Även efter det danskarna sommaren 1676 landstigit i Skåne, visade skogsborna ingen större önskan att draga in det danska krigsfolket i sina angelägenheter. Uppgörelsen med de kvardröjande ryttarna klarade de helst själva, och när de gjorde sitt stora uppstånd mot den svenska krigskassan i Loshult, var målet inte att hjälpa den danska saken utan att röva pengar och hämnas på ryttarna. Det förekom däremot god samverkan mellan gränsocknarna, vilket inte minst bondefrederna mellan skånska och småländska socknar vittna om.

Det första skedet i snapphanefejden avslutades våren 1677, då Karl XI:s främste rådgivare Johan Gyllenstierna företog sitt berömda edkrävartåg genom den nordskånska skogsbygden. Socken efter socken undertecknade här en överenskommelse med den svenske konungen att de i fortsättningen skulle hålla sig lugna mot löfte om nåd för alla begångna brott. Även Loshultskuppen var inkluderad häri. Åtskilliga bondsöner och drängar som tidigare sökt skogen synas nu ha återvänt till byn.

Från skånsk och dansk sida har man betecknat denna böndernas överenskommelse med Karl XI som ett skamligt förräderi mot den danska saken, en feg underkastelse. Professor Fabricius är lugnare i sitt omdöme — han tycks snarare anse att överenskommelserna inte fingo någon större effekt. Jag delar ingendera åsikten. Det var först och främst ingen kapitulation från böndernas sida, eftersom de ännu sutto med trumf på hand. Karl XI var helt enkelt tvungen till detta steg — hur motbjudande det än var för honom att sluta fördrag med upproriska undersåtar — medan bönderna vunno ett av sina mål: de kunde i fortsättningen leva i fred på sina gårdar för den svenske konungens ryttare. Viktigast av allt var emellertid

att Karl XI höll sitt löfte till bönderna även när han senare hade möjlighet att bryta det. Ingen bonde behövde efter kriget lämna sin gård för sitt deltagande i 1676 års uppbåd. Här på Johan Gyllenstiernas edkrävartåg föll i själva verket avgörandet inte bara i snapphanefejden utan också i försvenskingsfrågan. Det förbund som här grundlades mellan den svenske konungen och de skånska bönderna skulle bestå för framtiden.

Den andra fasen i snapphanefejden vidtog nu. Danskarna som inte längre kunde förmå skogsborna att göra uppbåd satsade nu i stället allt på friskyttarna eller snapphanarna, ett slags frivilliga trupper, som försörjde sig själva under skogsstriderna men som fingo sin avlöning från den danska krigskassan. Varifrån kommo de? Från bönderna, säger professor Fabricius och publicerar i sitt arbete om Skaanes Övergang listor på 350 friskyttar från hela Skåne, av vilka en del äro redovisade på sina gårdar. Saken är inte bevisad därigenom. För det första rör det sig här bara om en mindre del av friskyttetrupperna, och för det andra måste dessa listor först bearbetas, innan man kan draga några vidare slutsatser av dem. Jag har gått igenom Krigsarkivets utskrivningslängder över Östra och Västra Göinge häraders manbara befolkning år 1675 — året före kriget — och har därvid endast kunnat belägga en mindre del av friskyttarna på de gårdar de uppge sig komma ifrån. Det rör sig därvid huvudsakligen om småbrukare, bondsöner och drängar, de kategorier som i första hand drabbades av ett försämrat försörjningsläge.

Många av dessa friskyttar hade varit bofasta och ansedda bönder, några av dem länsmän, och de hade väl knappast ställt sig sida vid sida i kampen med samhällets utskum, anser Fabricius vidare. Inte heller detta är något bindande bevis, eftersom dessa bönder inte alltid frivilligt ha gått ut i striden. Om de av en eller annan anledning tvingats att söka skogen, hade de ingen möjlighet att välja sitt sällskap! Man bör nog inte sätta alltför stor tilltro till snapphanarnas egna uppgifter om deras ansedda ställning i samhället före kriget, eftersom de naturligtvis framstodo i bättre ljus för sina danska herrar om de kunde åberopa ett danskpatriotiskt sinnelag som enda drivkraft till deras engagemang i kriget.

Till snapphanarna slöto sig många bönder som fruktade för den svenske konungens hämnd. Deras skaror utökades med utfattiga bonddrängar och med bondsöner från överbefolkade gårdar. Men huvudparten kom med säkerhet från ett annat håll: från den fredlösa befolkning som redan före kriget höll till ute i de stora gräns-

skogarna mellan Skåne och Småland och mot vilken både myndigheterna och bönderna sedan gammalt stod i harnesk.

Svenska och danska forskare äro överens om det värdefulla stöd som de danska trupperna hade av dessa snapphanar liksom också om de svåra lidanden som övergingo den bofasta befolkningen genom inbördeskriget. De äro också överens i sin uppfattning om hur klyftan efterhand växte mellan dem som drogo ut i striden och dem som stannade hemma. Fabricius anser att anledningen till denna klyfta var de utpressningar av boskap och proviant, som snapphanarna bedrevo mot bondgårdarna. En stor skuld till motsättningen tillskriver han också den dåliga disciplinen bland de stridande guerillaförbanden.

Det kan emellertid starkt ifrågasättas om inte den växande motsättningen ytterst är att söka i snapphanarnas och böndernas skilda uppfattningar om krigsmålen. Snapphanarna sågo sin enda möjlighet att överleva i en dansk slutseger. De bofasta bönderna ställde sig däremot avvaktande, brukade sin jord och bidade freden. Även om den svenska krigföringen var mycket hänsynslös och bönderna stundom blevo straffade för snapphanarnas verksamhet, visade det sig dock i längden att partisanerna voro böndernas huvudfiender, en ständig plåga för de stilla i landet. Snapphanarna förblevo danskarna trogna till slutet. De flesta stupade under skogsstriderna eller avrättades av svenskarna. Återstoden följde med danskarna, när deras trupper efter kriget utrymde Skåne. Därmed förlorade den danska saken sina stöttepelare i landet. Några friskyttar skulle aldrig mera oroa svenskarna i Skåne.

Så till den sista frågan. Den gäller själva försvenskningen av Skåne. Så som jag kan tolka materialet, stod det efter snapphanekrigets slut två meningar emot varandra i Skåne. Den ena åsikten omfattades av de uppsvenska regementsofficerarna och en del civila tjänstemän. De menade att Sveriges gräns mot söder aldrig skulle kunna bli säker med en så orolig och självrådlig befolkning i skogsbygden. Eftersom de betvivlade sin förmåga att vinna skogsborna för Sveriges sak, ansågo de det bäst att — som termen lät — utrota en del av skåningarna. Man avsåg därmed en folkförflyttning i större skala. Svenska adelsmän skulle övertaga de skånska herrgårdarna. De skånska kyrkoherdarna skulle placeras i uppsvenska stift och utbytas mot svensktrogna präster. De överlevande borgarna i de skånska städerna skulle få en uppsvensk magistrat. Smålänningar skulle lockas ner att upptaga ödegårdar och kronogårdar i Skåne. De självägande skånska bönderna skulle frångas sina

skatterättigheter och det skulle ske en större förflyttning — förslagsvis till Balticum. Metoden hade man studerat i Ingermanland, i det öde land som ryssarna lämnat efter sig.

Det är sannolikt att Karl XI själv var inne på dessa tankar åren närmast efter freden, men planen genomfördes aldrig. Förtjänsten härav tillkommer i första hand Rutger von Ascheberg, generalguvernören i Skåne, som vore förtjänt av ett monument i provinsen. Han räddade den skånska befolkningen och den skånska kulturen, därför att han litade på sina nya landsmän. Han lade upp ett försvenskingsprogram på långt sikt: det gällde att med ekonomiska stödåtgärder resa upp provinserna, bygga upp gårdarna åt den hemlösa befolkningen och ekonomiskt knyta Skåne närmare Sverige. Samtidigt ville han vinna skåningarna för Sveriges sak genom mildhet och moderation — två rätt ovanliga begrepp vid denna tid. Han reglerade förhållandet mellan bönderna och ryttarna och lärde allmogen att klaga inför svensk rätt. Han lyckades genomföra sitt varsamma assimileringprogram och göra skåningarna lika sina uppsvenska landsmän inte bara i kläder och yttre åthävor utan också i trohet och tänkesätt.

Jag tror att svenskarna med lugn kunna avvakta de resultat professor Knud Fabricius kommer till i fjärde delen av sin Skaanes Övergang — den som skall behandla försvenskningen. De kunna göra det i den lugna förvissningen att sällan har ett nationalitetsskifte genomförts med mindre blodsutgjutelse och med mindre rättsövergrepp än det som knöt samman de skånska provinserna med det gammalsvenska riket. För böndernas del innebar försvenskningen i stort sett att de erhöilo svensk lag och svenskt kyrkoskick och att deras barn fingo lära sig läsa och skriva — en stor nyhet i det primitiva bondesamhället. Sitt gamla språk fingo de behålla.

Vi leva fortfarande i en uniformitetstid, framhöll professor Lauritz Weibull nyligen i en enkät om Roskildefreden. Uniformiteten eller rättare sagt likriktningen och förflackningen hotar inte bara Skåne utan också alla andra svenska provinser, efterhand som enhetskulturen skrider vidare och de lokala myndigheterna få mindre att bestämma. För en historiker är det självfallet att man skall slå vakt om det provinsiella arvet — utan självhävdelse eller uppblåsthet men med den fasta förvissningen att kunskapen om provinsens förflutna gör känslan för vår rikshistoria rikare och mera verklighetstrogen.

Det gäller inte bara att sprida hembygdskunskap bland barnen utan också att i detta fall verka för en större förståelse mellan

provinserna norr och söder om Hallandsåsen. Det behövs en objektiv och lättfattlig bok om Skånes historia, om den danska och den svenska tiden. Trots den väldiga Skåneforskning som bedrivs vid universitetet i Lund är det svårt för lärarna och svårt för allmänheten att få fram konkreta uppgifter om vad Skåne med sin dubbla historia betytt för den svenska historien. Alla historieintresserade i Sverige och Danmark borde studera Skånes försvenskning. Den genomfördes av ett folk med allvarsammare och kärvare kynne än det danska men med samma rättsuppfattning och samma kristna arv. Skåningarna fingo en ny överhet och funno sig snart tillrätta i en ny nationell tillvaro. Under dansk tid hade skånska adelsmän dominerat i dansk politik och kultur. Hundrafemtio år senare under Gustav IV Adolfs regeringstid sutto skånska adelsmän på nytt i riksstyrelsen — denna gång i Sverige.

Skåningarna böjde sig, kompromissade, prisgåvo en del men slogo ändå vakt om väsentliga ting. Assimilationen genomfördes inte helt. Skåne fick behålla sin provinsiella egenart och kunde — där så behövdes — falla tillbaka på traditionerna från dansktiden. Universitetet i Lund som grundades för att gynna försvenskningen blev ett hålverk för den särpräglade kulturen i Skåne. Även om historieundervisningen enligt skolöverstyrelsens uppfattning inte längre har någon fostrande betydelse, ger studiet av Skånes historia en allmännordisk inriktning, som bör vara välkommen i denna tid av fördjupat nordiskt samarbete.